

Kelet-Európa a náci üllő és a szovjet kalapács között?

Timothy Snyder: *Véres övezet. Európa Hitler és Sztálin szorításában*
Budapest, Park Könyvkiadó, 2012

Bár Timothy Snyder műve a 2010-es eredeti kiadást követően – a mai magyar könyvpiaci viszonyokhoz képest, azt kell mondanunk, viszonylag hamar – két éven belül megjelent magyar nyelven is, Magyarországon az azóta eltelt öt évben még nem született egyetlen szakavatott történész által megírt recenzió sem, így szakmai vita sem alakulhatott ki a könyvvel kapcsolatban.¹ Pedig számos vitára sarkalló gondolattal találkozhatunk a *Véres övezet*ben, aminek külföldi recepcióit kitűnően összeszedte Jacques Sémelin francia történész saját recenziójában.² De ne szaladjunk előre, lássuk, ki is egyáltalán a górcső alá vett mű szerzője!

Timothy Snyder munkássága

Timothy Snyder amerikai történész, aki a Brown University elvégzése után Oxfordban doktorált 1997-ben. Ösztöndíjasként megfordult Párizsban, Bécsben, Varsóban és a Harvardon is. Jelenleg a Yale professzora.³ Közép-, és Kelet-Európa történetével, valamint a holokauszttal foglalkozik. Magyarul eddig három munkája jelent meg: 2012-ben a *Véres övezet*, 2015-ben *A vörös herceg – Egy Habsburg herceg titokzatos élete*, utoljára pedig, 2016-ban a *Fekete föld – A holokauszt: múlt és fenyegető jövő*. Ezek közül világszinten a legismertebbé a *Véres övezet* vált, amely számos országban került a könyveladási listák élére, több tucat nyelvre lefordították, és különböző díjakat nyert el. Snyder eddigi életművét figyelembe véve, megállapíthatjuk: helytálló a fenti leírás, vagyis hogy Közép-, és Kelet-Európa térségével foglalkozik, ugyanis ezen térség kapcsán rengeteg különböző témával kapcsolatban születtek írásai, gyakran – ahogy azt *A vörös herceg* esetében is láthatjuk – egy-egy személy köré felépítve a művet. Az amerikai történész tehát nem a szokásos utat járta be, miszerint előbb egy kisebb témát választ vizsgálódása tárgyául, amiből az évek során ki tud bontakozni egy

széles, egész korszakot és térséget átfogón ismerő tudós munkássága. Elég példaként a szintén az angolszász kultúrkörben nevelkedett és működő neves brit történészt, Richard J. Evanst, a Harmadik Birodalomról szóló nagyszerű trilógia szerzőjét említenünk. Evans disszertációjában a XIX. század végi, XX. század eleji német társadalmi viszonyokat vizsgálta a feminizmuson keresztül, majd az itt fellelt gyökerek vitték tovább a nemzetiszocializmus kialakulásának és felemelkedésének vizsgálata felé, és vált cambridge-i professzorként a második világháború és Németország szakértőjévé. Ezzel szemben Snydernél tudományos munkássága kezdeteire is a komplexebb, „nagy” témák néhol interdiszciplináris megközelítése jellemző, amit egy-egy egyéni történettel próbál hatásosabbá tenni. E módszernek lehetnek előnyei, ugyanakkor nehézsége miatt számos buktatója is van. Nézzük azonban, miről is szól a *Véres övezet!* Milyen téziseket fogalmaz meg a szerző, és mi vele a célja? Valamennyi megállapításának bemutatására természetesen nincs módunk, azonban minél átfogóbb és teljesebb kép megrajzolására törekszünk.

Véres övezet

A vaskos, közel 600 oldalas kötet tizenegy fejezetből áll. A könyv vezérfonala a „politikai tömeggyilkosságok történetének” bemutatása, ahogy azt már az elején tisztázza is a szerző.⁴ Ennek bemutatásához konstruál egy új, az adott földrajzi területet magába foglaló fogalmat – ez a „véres övezet” –, amely azt a kiterjedt földrajzi térséget jelöli, ahol „a náci és a szovjet rendszer mintegy tizennégymillió embert gyilkolt meg”.⁵ Ez Snyder alaptézise, amit aztán a kötet fejezeteiben kibont és kiegészíti további gondolataival.

A bevezető rész után, amelyben vázolja Hitler és Sztálin hatalomra kerülésének körülményeit, valamint a Németországban és a Szovjetunióban lévő politikai és társadalmi helyzetet, az 1933-as ukrajnai éhínséggel kezdti ténylegesen a történet leírását. A „leírás” kifejezés használata talán nem szerencsés egy történész munkájának ismertetése esetén, akinek szakmájából adódóan feladata a források felkutatása, kritikai szemrevételezése, majd pedig a megfelelő saját következtetések levonásával logikusan alátámasztott tézisek felállítása. Az amerikai történész stílusa azonban olyan könnyű, olvasóbarát – leíró –, hogy a legjobban ezzel szemléltethető. Ennek oka lehet a szerző politikatudományok területén is végzett tanulmányai, és az ebből fakadóan kialakult „úgy fogalmazzunk, hogy azt az egyszerű ember is megértse” szemlélet elsajátítása. Másrészt rendszeresen ír olyan lapokba, mint a *The Guardian*, *Wall Street Journal*, *FAZ*, *The New York Times* és a *New York Review of Books*, ahol az előzőekben tárgyalt módszerrel fogalmazza meg közérthető, a napi politikát sem megkerülő cikkeit. Ezekben megnyilatkozik olyan kérdésekben, mint az ukrajnai konfliktus és a mai

Oroszország,⁶ illetve történész énjét is előtérbe véve, valamiféle analógiákat meghatározva vészjósló előrejelzésekbe bocsátkozik.⁷

A sztálini tisztogatások, mint ihletforrás?

A következő, *Nemzetiségi terror* című fejezetben a legnagyobb részt az 1930-as években történt szovjetunióbeli tisztogatásoknak szenteli a szerző. Összevetéseivel és kontextusba helyezéseivel viszont azt az érzést kelti, mintha a második világháborút megelőző évtizedben Németország lett volna a szabadság földje, ahol minden állampolgár egyenlő, és senki sincs kitéve faji, vallási megkülönböztetésnek. Ezzel szemben ugyanezekben az években a Szovjetunió maga a földi pokol, ahol mindenki teljes létbizonytalanságban tengődik, Sztálin pedig a nemzeti kisebbségek elsöprésére törekszik. Ezt tükrözi Snyder azon megállapítása, hogy a „harmincas évek második felében a legsúlyosabb üldöztetésnek kitett nemzeti kisebbség nem a mintegy 400 000-es német zsidóság volt (létszáma az emigrálás miatt egyre csökkent), hanem a 600 000 körüli szovjetunióbeli lengyel (az ő létszámuk a kivégzések miatt fogyatkozott).”⁸ A Szovjetunióban végbement tisztogatások és gyilkosságok mértékét, egyáltalán létezését azonban, mint megállapítja, senki, még Hitler sem fogta fel. Németországban ugyanis a Kristályéjszakáig tömeges üldözésnek a zsidók sem voltak kitéve, koncentrációs táborba is csak később kerültek.

A Szovjetunió démonizálásánál és a harmincas évek Németországának „puhább” bemutatásánál nyugtalanítóbb, hogy később tulajdonképpen a Szovjetunióban ekkor kétségtelenül eluralkodó erőszakból vezeti le a náci zsidókkal kapcsolatos későbbi terveit: „Az erőszak és a mozgalmas események hatására azonban a náci képzeletét mindinkább foglalkoztatni kezdte az európai zsidók sorsa.”⁹ Emellett a nagy tisztogatás időszakát, amely 1937-38-ban ért a tetőpontjára az ún. Jezsovscsinában, a fejezet címében is megjelölt nemzetiségi terrorként mutatja be, amelynek hangsúlyos része volt a „lengyel hadművelet”. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a nagy terror egyfajta etnikai tisztogatás volt, amely rendkívül súlyosan érintette a holodomor idején már amúgy is sokat szenvedett ukránokat, beloruszokat, de a leginkább terrornak kitett csoport a lengyeleké volt, akik a „kulákakció” végrehajtásához is biztos forrást jelentettek. Ezt azzal a kalkulációval igyekszik alátámasztani, hogy a nagy terror idején megölt majd 700 ezer emberből kb. 85 ezer lengyel nemzetiségű volt, vagyis minden nyolcadik áldozat közülük került ki. Azaz – a nemzetiségi arányokat figyelembe véve – egy lengyel nemzetiségűnek negyvenszer nagyobb esélye volt a halálra, mint bármely más csoportnak a Szovjetunióban.¹⁰

Az ötödik fejezettől egészen a tizenegyedikig bezárólag – a kronologikus tárgyalást továbbra is figyelembe véve – tér rá a szerző a háborús évekre. Ezeket a részeket tekinthetjük a mű voltaképpeni fő egységének, egyfajta igazolásnak, amelyekben megindokolja, hogy miért is nevez egy maga által tetszőlegesen kiragadott területet véres övezetnek. De hol is húzódnak pontosan ennek a területnek a határai? A véres övezet határai az amerikai történész összefüggésrendszerében „Közép-Lengyelországtól Ukrajnán, Belorusszián és a balti államokon át Nyugat-Oroszorszáig terjedt.”¹¹ Ezután a Yale professzora mintegy külön idősíkot felállítva, három szakaszt különböztet meg az övezet történetében. „Az elsőben (1933–38) a tömeggyilkosságokat jóformán egyedül a Szovjetunió követte el. A másodikban, a német-szovjet szövetség idején (1939–1941) a két félnek a gyilkosságokban való részesedése egyensúlyban volt, 1941 és 1945 között pedig csaknem az összes politikai gyilkosságért a németek voltak a felelősek.”¹²

Itt azonban meg kell álljunk, nemcsak azért, mert e sorok alkotják a kötet „velejét”, fő üzenetét, hanem mert számos problémát is felvetnek. Először is valóban indokolt kiemelnünk és hangsúlyoznunk azt a tényt, hogy a nyugaton zajló háborútól eltérően keleten egy különleges háborúról volt szó a náci számára, amely a megsemmisítésig tart.¹³ Snyder gondolatmenete azonban ennél a pontnál többszörösen is megbicsaklik, egyrészt saját szubjektív megfontolásaiból kiindulva dönti el, mely országok sorolhatóak az általa megalkotott véres övezet gyűjtőfogalma alá.¹⁴ Másrészt azzal, hogy az egyetemes kronológia síkjáról lecsatlakoztatja az 1933 és 1945 közötti időszakot és annak történéseit, illetve saját szájíze szerint újraépíti azt, megteremt egy olyan konstrukciót, amelyben a náci Németország és a Szovjetunió egy térfélre kerül. Ezzel pedig elérkeztünk a legérzékenyebb ponthoz a könyvvel kapcsolatban. Úgy tűnhet ugyanis, mintha Snyder megpróbálná elmosni a határt a háború során a „rossz”, az agresszor Németország, és a „jók” táborát erősítő Szovjetunió között. Kétségtelen, hogy egy háborúban senkinek sem marad makulátlanul tiszta a keze, azonban nem szabad összekevernünk az ok-okozati összefüggéseket, megadva így annak lehetőségét, hogy a valóban agresszor, a mások megsemmisítésére törekvő fél bűnei relativizálódjanak.

A „mozgó” holokauszt fogalma

A fentiekén kívül még egy komoly problémakörre kell felhívni a figyelmet, ez pedig Snyder holokauszt fogalom kezelése. A szerző ugyanis kijelenti, hogy számára a holokauszt több szakaszra bontható, valamint a „tényleges” holokauszt szerinte „az európai zsidók németek általi, 1941 és

1945 között fegyverrel és gázzal végrehajtott legyilkolását jelenti.”¹⁵ Ezzel a sajátos értelmezéssel megint csak több probléma merül fel. Az egyik, hogy nem veszi figyelembe az 1941 előtti időszakot, a tulajdonképpeni előzményeket, azt az évtizedes eseményláncolatot, amely elvezetett a soá realizálódásához. A másik hiányosság, hogy a „németek általi” megjelöléssel kivonja a felelősség alól azokat a csoportokat, amelyek tényleges résztvevői voltak az eseményeknek mind Lengyelországban és Ukrajnában, mind a balti államokban, hogy az általa a véres övezetnek nem tartozónak tekintett Magyarországról, Romániáról, vagy éppen Jugoszláviáról már ne is beszéljünk. A Yale történész professzora ezzel veszélyes útra téved, hiszen a holokausztot egy változó, bárki által könnyen alakítható fogalomként állítja be, amit mindenki a tetszése szerint magyarázhat.

Zárszó

Összességében elmondhatjuk, hogy Timothy Snyder könyve – minden szándéka ellenére – nem teszi egyszerűbbé a történelem eme összetett, súlyos eseményekkel terhelt korszakának megértését, inkább a zavart fokozza. Dicséretes, hogy a holokausztot nem nemzeti történelmekre szabdalva mutatja be, hanem egy egységes, összefüggő egyetemes történetként. Azonban az a módszer, ahogy ezt teszi, és amilyen gondolatokat sugall, csakis újabb vitás kérdések forrása lesz. A Szovjetunió és a náci Németország összemosisának szándékával pedig a totalitarianizmus elmélet „hőskorába” viszi vissza olvasóit. Továbbfejlesztve ezt a hidegháborús elméletet,¹⁶ amelynek egyik célja a két szuperhatalom vetélkedésének évtizedeiben a Szovjetunió minél rosszabb, embertelenebb színben való feltűntetése volt, mintegy megteremt a *Véres övezettel* egy újfajta, „neototalitarianizmust”.

Jegyzetek

- ¹ Erre a tényre egyébként már 2014-ben felhívta a figyelmet Ungváry Krisztián is egy, a *Korall*-ban megjelent tanulmányában. Azonban ő sem pótolta ezt a hiányt, annak ellenére, hogy rámutatott, a könyv Németországban élénk vitákat váltott ki. Ungváry inkább *A véres övezet* apropóján írt egy Snyder koncepciójára építő magyar vonatkozású tanulmányt „»Véres övezet« – Kovács András pokoljárása, 1939–1951” címmel. *Korall*, 15. évf. 2014. 58. sz. 167–186.
- ² <http://www.booksandideas.net/Timothy-Snyder-and-his-Critics.html>. (Megtekintve: 2017. június 7.)
- ³ Életrajzát, tanulmányait és eddigi munkásságát részletesen lásd: <http://timothysnyder.org/bio>. (Megtekintve: 2017. június 7.)
- ⁴ Snyder, i. m. 10.

- ⁵ Snyder, i. m. 7.
- ⁶ *The wars of Vladimir Putin* c. írását lásd: <http://www.nybooks.com/articles/2016/06/09/the-wars-of-vladimir-putin/>. (Megtekintve: 2017. június 8.)
- ⁷ *The next genocide* c. cikkében például arra a megállapításra jut, hogy a hitleri Németország többek között az új földekért és élelmiszerért hajtotta végre tömeges mészárlásait a keleti területeken, ahogy az 1994-es ruandai népirtás mögött sem „csak” etnikai okok húzódtak meg, hanem a másik földje elvételének szándéka. Emellett felhívja a figyelmet, hogy a klímaváltozás miatt hasonló esetekre kerülhet sor Délkelet-Ázsia és Afrika egyes vidékein. Lásd: https://www.nytimes.com/2015/09/13/opinion/sunday/the-next-genocide.html?_r=1. (Megtekintve 2017. június 8.)
- ⁸ Snyder, i. m. 117.
- ⁹ Snyder, i. m. 141.
- ¹⁰ Snyder a számadatoknál egyébként, nem úgy, mint több más esetben előfordul, közli a hivatkozott források helyét is: Ny. Petrovtól a *Polszkaja Operacija* és L. Naumovtól a *Borba v rukovodsztve NKVD v 1936-1938 gg* c. munkákat. Petrovval kapcsolatban, aki természettudósból lett a sztálini erőszakszervezetekkel foglalkozó történész és a *Memorial* munkatársa, érdemes tudni, hogy egyes kijelentései és módszerei többször is nagy visszhangot keltettek, így érdemes óvatosan kezelni az adatait. Egyik megnyilatkozására (lásd: <http://echo.msk.ru/programs/staliname/677212-echo/>. Megtekintve: 2017. június 12.) az eme írásban is hivatkozott Alekszandr Djukov is külön reagált: <http://a-dyukov.livejournal.com/733410.html>. (Megtekintve: 2017. június 12.) Ezen kívül azt is meg kell jegyeznünk, hogy Snyder a nagy terror alatt letartóztatottak és kivégzettek számárányának és nemzetiségi összetételének boncolgatása során beáll azok sorába, akik már évek, vagy inkább évtizedek óta „számháborút” vívnak. Ennek célja, hogy a minél nagyobb számokkal még inkább diszkreditálják a Szovjetuniót, amely, e felfogás szerint, tízmilliókat küldött a Gulagra és végzett ki. A témával kapcsolatban részletesen lásd: Krausz Tamás (szerk.): *Gulag – a szovjet táborrendszer története*. Budapest, Pannonica Kiadó. 2001., illetve különösen a kötet Viktor Zemszkov: *A Gulag tényekben, adatokban c. tanulmányát (209–237.)*, amelynek a végén elgondolkodtató táblázatok találhatóak a nemzetiségi, nemi, képzettségi összetételeket, arányokat, egyáltalán a Gulag táborainak létszámát és a kivégzetteket illetően.
- ¹¹ Snyder, i. m. 7.
- ¹² Snyder, i. m. 187.
- ¹³ Ehhez a témához bővebben lásd: Alekszandr Djukov: *Holokauszt, kollaboráció, megtorlás a Szovjetunió ukrán és balti területein*. Ruszisztikai Könyvek XXV. Budapest, Russica Pannonicana, 2011. A keleti háború megsemmisítő jellegéhez kapcsolódón Djukov leírja, hogy napjainkban kb. 14 millióra teszik azoknak a békés állampolgároknak a számát, akik ennek az irtó hadjáratnak áldozatul estek: 7,5 milliónyian a büntető hadjáratokban semmisültek meg, 2,5 millió volt a németországi munkatáborokban elpusztultak száma, és több mint 4 millió a náciák által megszervezett kiéheztetésbe meghaltaké. Továbbá lásd: Krausz Tamás: *Vitás kérdések a Szovjetunió és Kelet-Európa XX. századi történetében*. Ruszisztikai Könyvek XXXIII. Budapest, Russica Pannonicana, 2011.
- ¹⁴ Csupán példaként megemlítve, Jugoszláviát azért nem tartja a véres övezet részének, mert ott csekély volt a zsidó populáció, illetve a Szovjetunió sem szállta

meg. Eltekintve annak az erkölcsi kérdésnek a feltevésétől, hogy vajon egy-két ezer ember lemészárlása kisebb bűn-e, mint mondjuk százezeré, vagy millióé, a Yale történész professzora azt sem veszi figyelembe, hogy Jugoszlávia történetének legnagyobb emberi és anyagi veszteségét – a szövetségi köztársaság összeomlásával járó háborút leszámítva – éppen ezekben az években szenvedte el. Ehhez lásd: <http://terkepek.adatbank.transindex.ro/belso.php?nev=230>. (Megtétekintve: 2017. június 9.)

¹⁵ Snyder, i. m. 473.

¹⁶ Ehhez a témához lásd: Bartha Eszter: Ideológiák rabságában: a náciizmus és a kommunizmus „azonosságáról”. In: Krausz Tamás – Barta Tamás (szerk.): *Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területein*. Ruszisztikai könyvek XXXIX. Budapest, Russica Pannonica. 2014, 316–341.

